

Јелена Г. МИЛИНКОВИЋ¹

Институт за књижевност и уметност, Београд

ДВА ГЛАСА, ДВА СВЕТА, ЈЕДАН ЖИВОТ (НЕСПОРАЗУМ У МОСКВИ, ЈЕДНО ДОПИСИВАЊЕ, ПОЖАР)²

У студији се анализирају три романа, *Неспоразум у Москви* Симон де Бовоар (написан 1966/67, први пут објављен тек 1992), *Једно дописивање* Јулке Хлапец Ђорђевић (1932) и *Пожар* Данијеле Криен (2021). Ови посве удаљени текстови имају неколико тачака које их повезују и које омогућавају да се тумаче из јединствене перспективе. Тематска веза јесте (бескрајна и неиспричана) повест о мушко-женским односима и о (изостанку) љубави коју сва три романа/новеле причају. Формална веза јесте да су у центру приповедања мушкарац и жена, те да је нарација двоструко фокализована, кроз мушку и кроз женску перспективу. Међутим, као најзнаковитија веза оцртава се то што се кроз приче о индивидуалним старостима главних јунака говори о старости брака због чега се управо брак издваја као главни јунак сва три одабрана текста који покушавају да дају одговор на исто питање: да ли брак нужно стари.

Кључне речи: Јулка Хлапец Ђорђевић, Симон де Бовоар (Simone de Beauvoir), Данијела Криен (Daniela Krien), *Једно дописивање*, *Неспоразум у Москви*, *Пожар*, љубавни роман, старост и род, старост брака

Наслов ове студије преузет је са блурба за издање књиге *Неспоразум у Москви* (Бовоар 2015) јер лапидарно, а посве прецизно, изражава основну композициону и значењску поставку на коме почивају одабрани романи. Феномен старости се разматра кроз три удаљене, а, како ће се показати на различитим нивоима, сродне књиге. Њихово међусобно огледање је подстакнуто увидом да сва три текста кроз *два гласа* приказују *два света*, али *један животи* у (брачној) заједници. У даљем току рада анализираће се специфичности двогласја ових романа, захваљујући коме се у дуалној перспективи приказују унутрашњи светови главних јунака. Указивањем на сличности у овим делима, илустроваће се сложеност односа унутар једне брачне заједнице, једног света који граде две особе, посебно у сусрету са старењем, како индивидуалним, тако и са старењем брака.

Феномену старости Симон де Бовоар (Simone de Beauvoir) посветила је двотомну студију назвавши је једноставно *Старости* (*La vieillesse*).³ Књига је објављена 1970. у Француској⁴ и данас се сматра пионирском књигом у студијама старости (age studies).⁵ У самом уводу у студију ауторка доноси два важна за-

1 jelmilinkovic@gmail.com

2 Рад је настао у оквиру одељења Периодика у историји српске књижевности и културе у Институту за књижевност и уметност и у оквиру пројекта који финансира Фонд за науку *Историја и идентитет уметнице у српској модерној уметности – креирање извора за научну и уметничку транспозицију – АРСФИД* (број пројекта 1010).

3 Занимљиво је да је ова књига преведена на енглески језик под називом *Coming of Age*, а не на пример *old age* што би био дословнији превод. Овакво преводилачко решење додатно упућује на табуисаност чак и саме речи старост.

4 Књига је преведена и у Југославији објављена 1986. године у издавачкој кући БИГЗ у два тома, а већ 1987. године добила је друго издање.

5 Студије старости односно *aging/age studies* је релативно младо интердисциплинарно поље проучавања, које се бави културолошким аспектима феномена старости и процеса старења. Често

кључка. Први се односи на то да феномен старости није биолошка, већ културолошка чињеница (Бовоар 1986: 18), а други се тиче завере ћутања која постоји у вези са овим феноменом: „Док о другим животним добрима постоје бројна књижевна дела, о старости се ћути”, пише Симон де Бовоар (1986 5–6).⁶ Кетлин Вудвард (Kathleen Woodward) оцењује да је де Бовоар написала прву и непоновљиву студију о скандалозном третману старења и старијих у капиталистичком друштву (Вудвард 2018: 191–192), те да није имала установљену методологију или модел проучавања феномена, већ је сама креирала интердисциплинарни приступ заснован на филозофији, психологији, антропологији, биологији, укључујући чињенице из историје, културе и уметности (Исто). Симон де Бовоар преваходно занима женска старост и о њој није писала *само* у поменутој књизи већ се старашћу бавила и у чувеном *Дружом пољу*, посебно у поглављу „Од зрелости до старости”, где са фокусом на старење жене пише: „Док мушкарац стари непрекидно, жена бива нагло лишена своје женствености, она губи еротску привлачност и плодност док је још млада, а из њих је црпла, у очима друштва и у својим властитим очима, оправдање своје егзистенције и своје изгледе на срећу: остаје јој да живи, лишена сваке будућности, отприлике половину свог животног доба [...] Много пре коначног прецветавања жену опседа ужас од старења.” (Бовоар 1982: 426) Такође, феномен старости налази се у средишту новеле/кратког романа *Неспоразум у Москви* који је написан у периоду 1966–1967, а објављен (тек) 1992. године.⁷ Овај роман се у овој студији компаративно сагледава са још два: *Једно дописивање* Јулке Хлапец Ђорђевић из 1932.⁸ и *Пожар* Данијеле Криен (Daniela Krien) из 2021. године.⁹

Као што се већ из библиографских података може видети, реч је о изглед врло удаљеним текстовима. Та удаљеност је најпре *епихална* 1932/1966–1967/2021. При томе реч је о врло знаковитим епохама у којима ови текстови настају и чија обележја носе: међуратни период је ситуациони оквир у случају *Једног дописивања*, хладноратовско доба тематизује *Неспоразуму*..., док је постковид

су студије старости повезане са студијама културе и родним студијама. Постоји неколико часописа посвећених судијама старости као што су *Journal of Aging Studies* и *Age, Culture, Humanities*. Такође, кључним књигама из ове области сматрају се *Aged by Culture* Margaret Gullette, *Learning to be old: Gender, culture, and ageing* Margaret Cruikshank, *Figuring Age: Women, Bodies, Generations* Kathleen Woodward. Значајно је споменути и зборник радова *Ageing Women in Literature and Visual Culture: Reflections, Refractions, Reimaginings* (уреднице: Cathy McGlynn, Margaret O'Neill, Michaela Schrage-Früh).

- 6 Симон де Бовоар (1986: 5–6) пише: „У данашњој Француској, то је, такође, забрањена тема. Када сам на крају *Снања ствари* повредила тај табу, каква се граја дигла! То што сам прихватила да сам на прагу старости, значило је да она вреба све жене, да се многих дочекала. Љубазно или бесно велики број људи, нарочито старих, непрекидно ми је понављао да старост не постоји! Има људи мање младих од других и то је све. За друштво, старост се појављује као некаква срамотна тајна о којој је непристојно говорити. *О жени, дејтејш, младићу, има у свим домаћима либералуре у изобиљу; мимо стичручних дела, алузије на старост су веома ретке. [...] ишнем ову књижу да бих разбила заверу ћутања.*” (истицање J. M.)
- 7 Симон де Бовоар је првобитно планирала да *Неспоразум*... објави у оквиру збирке *Сломљена жена* (1968), међутим уместо њега том приликом је објављена приповетка *Доба дискреције*, док је *Неспоразум*... објављен постхумно 1992. године у часопису *Роман 20–50* (в. Лекарм-Табон 2015: 7). На српском језику овај текст је први пут публикован 2015. године у оквиру издавачке кућа Лагуна у преводу Гордане Бреберине што је тренутно и једино издање код нас.
- 8 Роман је имао још три издања: у издавачкој кући Просвета 2004, затим у оквиру издања Службеног гласника *Од надреализма ка модернизму* 2010. и у оквиру књиге *Нове љубави* у издавачкој кући Лагуна 2019. године.
- 9 Роман је у Србији објавила издавачка кућа ВООКА 2022. године у преводу Иване Нешић.

период позадинска сценографија унутар које се одвија *Пожар*. Иако су у центру романа личне приче и међуљудски односи, они се прецизно манифестују на плану историјских околности, па се тако у свим романима приказује и однос личног и политичког, односно интимног и јавног.

Такође, реч је о текстовима насталим на *различитим језицима* и унутар *различитих култура*: Краљевина Југославија / Француска / Немачка.

Оваква фактографија и (књижевно)историјска условљеност иманира и *поетичку разлику*, која је јасно уочљива, али се, ипак, сва три романа могу подвести под варијације различитих комбинација (пост)модернистичког и реалистичког проседеа.

Управо због тога што је де Боваор дала један од референцијалних оквира за разумевање ове теме, али и због тога што се о старости у њему најексплицитније проговара, роман *Несјоразум...* представља полазну, тј. референтну тачку у односу на коју се огледају друга два дела. Такође, овај текст посматрам као средишњи не само због дискурзивне подлоге већ и због хронолошких и формалних разлога: позициониран је у средишњем делу како временског распона тако и епохално-поетичке формације, који су овим романима обухваћени, и налази се формално-технички на средини примењених поступака у три романа, посебно када је реч о наративној структури и фокализацији приче. Компарација показује да наизглед насумични избор текстова то нипошто није, и да је могуће успоставити одређене везе и повући хоризонталу која мапира и „спаја” романе на временској линији од скоро сто година (женског) европског стваралашта.

Портрети романа о старости

Књига *Једно дописивање* Јулке Хлапец Ђорђевић је епистоларни роман дијалогског типа (в. Русе 1995), који прати љубавну преписку мушкарца и жене, Отона Шрепана и Марије Прохаскове. Преписка представља обнављање комуникације после неколико деценија изостанка било каквог контакта између двоје некадашњих љубавника. Марија и Отон су у младости, на студијама у Бечу пре Првог светског рата били у љубавној вези, која се није окончала браком. Током студија налазили су се у подстицајном интелектуално-политичком окружењу сведочећи између осталог и обликовању југословенске идеје. Обоје су дошли у Беч из различитих делова Аустро-Угарске, и то оних који ће постати делови будуће југословенске државе – Марија из Бачке, Отон из Словеније. Паралелно са динамичним и интензивним друштвеним дешавањима у којима партиципирају, њих двоје развијају и љубавну везу, која се ипак стицајем околности не завршава браком. Након тога губе контакт, Марија се удаје за чешког официра и сели у Праг, док Отон остаје у Бечу, а затим се враћа у Словенију. Неколико деценија касније њих двоје, на Маријину иницијативу, започињу преписку, која ће ревитализовати љубавну везу. У времену дописивања и Отон и Марија су у браку са другим особама и имају децу. Оваква поставка је Јулки Хлапец Ђорђевић омогућила полигон за расправу о љубави, роду, сексу, браку. Такође, интимистички епистоларни жанр у коме се смеђују Отонова и Маријина писма, донео је (равноправну) заступљеност мушке¹⁰ и женске перспективе. И једна и друга перспектива читаоцима се даје непосредно јер на смену „чујемо” мушки и женски говор.

Кратки роман/новела *Несјоразум у Москви* има аутобиографску основу и конкретне (ауто)биографске елементе: инспириран је путовањима Симон де

10 О поступку родне трансгресије в. Кох (2012: 249–300).

Бовоар и Жан Пол Сартра (Jean-Paul Sartre) у Москву. Реч је о роману који прати брачни пар интелектуалаца, Андре и Никол, који из Париза одлазе у Москву у посету Андреовој ћерки из претходног брака. Ово путовање се дешава шездесетих година 20. века, односно усред хладноратовског друштвено-политичког и културно-историјског периода. Иако је реч о наративној поставци на којој би било лако изградити имаголошки текст: Западноевропљани усред хладног рата одлазе у Москву, централна тема овог романа нису утисци о Москви и њеним грађанима, мада је и то један од наративних ослонаца, већ унутрашњи животи брачних партнера, као и динамика и дијалектика њиховог брака. Симон де Бовоар врло вешто смеђује мушку и женску перспективу, односно смеђују се (не нужно правилно једно за другим) „поглавља” која су фокализована из перспективе Никол, са онима која су фокализована из Андрееве перспективе. Тиме, као и у случају *Једног дописивања*, добијамо двоструки поглед на ситуације кроз две различите тачке гледишта. За разлику од *Једног дописивања* где је увид у мушки односно женски свет непосредан, јер је реч о интимистичком жанру, овде је увид ипак посредован, али довољно фокализован да нам је јасан унутрашњи свет, погледи на спољашње околности, као и разумевање међусобног односа из обе перспективе. Дакле, приповедање је конципирано кроз два интрадијагетичка приповедача изражене фокализације.

Пожар је роман савремене немачке ауторке Данијеле Крин, чија је радња смештена у неколико летњих недеља док су брачни пар Петер и Рахел (из Дрездена) на одмору (као и у претходном роману), током кога ће водити рачуна о кући и имању својих пријатеља. Реч је, такође, о пару интелектуалаца (Рахел је психијатрица, док је Петер универзитетски професор историје), као и у претходним романима. На овом путовању Рахел и Петер (пре)испитују тачке у сопственим животима у којима се налазе, али знатно време посвећују анализи сопственог брака који је у кризи. Нарација је наизглед објективна и дата из трећег лица, међутим она је врло нестабилне фокализације, тако да читалац готово неприметно из једне (женске) клизи у другу (мушку) перспективу и обрнуто. Најчешћи је утисак да слушамо јунакињин глас, међутим, она је у знатној мери фокусирана на мужа, на предикцију његових размишљања, осећајности, мотивације, па нам је посредовано мушко гледиште читалачки веома блиско. У Рахелиној перцепцији, као и код Никол у *Неспоразуму...*, често је присутна и визиura *другог*, односно Петера. У *Пожару*, у односу на друга два романа, уочава се највећа посредност у перспективама, међутим, захваљујући веома суптилним прелазима приповедачког фокуса, присутне су обе тачке гледишта, које се као и у претходна два романа огледају једна у другој.

Гиноцентричност и темпоралност љубавних прича

За разлику од класичног гиноцентричног жанра девојачког романа, који је један од најчешћих жанровских манифестација у корпусу женске књижевности, а који тематизује *постјајање женом* и *постјајање ауторком*, у одабраним делима се анализира оно што се догађа после тог постајања – како жена и ауторка након што су окончале сопствене *девојачке романе* опстају у породици/друштву, како старе.

Главна паралела и сличност између ова три текста јесте управо њихова гиноцентрираност: сва три романа су написале жене, привилегована је женска

перспектива у приповедању,¹¹ јунакиња је у центру наративних линија и окупља их око себе. Такође, у свим текстовима постоји огледање мушке и женске перспективе, захваљујући коме женска перспектива постаје још очитија.

Сва три романа одражавају проток времена. Овом утиску проласка времена доприноси и њихова ситуациона композиција – сижеи су осмишљени тако да ограничено трају, а ликови су измештени из свакодневних животних ситуација. Романи представљају исечке из живота – ограничене тренутке у којима су јунаци „ухваћени” – и због тога су њихове судбине отворене. Ово је подржано одабра-ним концептом: приказане су изоловане, измештене ситуације које не оличавају искључиво свакодневни живот протагониста. О уобичајеном животу сазнајемо из њихових размишљања и дијалога, док су догађаји које пратимо представље-ни као ексцес/инцидент у животима (брачног) пара. Дакле, радња траје или док траје преписка или док су јунаци измештени, како просторно јер су на путу, тако и емотивно-психолошки јер су у другачијим околностима од уобичајених. У *Јед-ном дописивању* писма су датирана. Због датума и локација на писмима пратимо пролазак времена и локацијске промене јунака, њихово кретање како кроз вре-ме, тако и кроз простор. У *Несијоразуму...* Андре и Никол константно реферишу на време, бројећи дане од доласка односно до одласка у/из Москву/е, разговара-ју о скраћењу/продужењу пута и сл. *Пожар* композиционо експлицитно импле-ментира проток времена јер је за организацију поглавља и композициону осно-ву узет временски след: књига се састоји од поглавља насловљених *прва недеља*, *друга недеља* и последња *трећа недеља*. Унутар сваке недеље (поглавља) налазе се потпоглавља, њих седам, која су именована данима у седмици. Свако од пот-поглавља праги један двадесетчетворочасовни циклус у животу јунака од јутра до вечери. Оваквим поступком не само да се потцртава временски ток, већ се указује и на његову репетитивност и цикличност. Како је старост/старење у ди-ректној спрези са временом, односно формално приказивање протока времена симболички је тема старости, онда се и овај слој изражене и очите темпорално-сти романа може тумачити у контексту поетике старости коју ови романи нуде.

Сећање на младост (у окружењу младих људи)

Старост подразумева и прошлост и пролазност, као и сећање на младост. Због тога је садашњост сва три романа премрежена сећањима, мање или више нарацијски разрађеним. Најприсутније дејство прошлости је у роману *Једно до-писивање* где Отон и Марија често разговарају о протеклим временима. Још зна-чајније за овај роман јесте што је читаво искуство протагониста у садашњости ослоњено на њихову љубавну везу која је смештена у прошлости. Пре него што је започела преписку Марија је прегледала некадашња писма, чиме је ревитали-зована прошлост и отелотворен повратак у дане младости.¹² Обоје у преписку улазе песимистички сагледавајући сопствене животе, као нешто што је *прошло*.¹³

11 Чак и када мушка перспектива није посредована, женска визура је привилегованија, што је у вези са активним односно покретачким принципом који је на страни женских ликова. Теми активно-сти/пасивности (женских) ликова у овим романима могла би се посветити посебна студија.

12 Марија пише: „Од вас сам оставила шест писама [...] и много сувог цвећа.” (Хлапец-Ђорђевић 2004: 13)

13 Марија Прохаскова у једном од почетних писама пише: „живот ми је прошао у боловању, свађа-њу, плакању. За мном пустош, преда мном смрт, стојим на развалинама живота и грабим шта се уграбити да” (Хлапец-Ђорђевић 2004: 10), док Отон пише: „Сада се мој живот, промашен и про-ћердан, не да поправити” (Исто: 11).

Због овакве почетне позиције љубавна преписка/веза унеће нову динамику у њихове животе који су са старењем запали у *резигнацију* и *иустош*.

Романи показују да је старост релативна категорија, те да се реферише у односу на младост и у компарацији са њом, па се тако јунаци ових романа често сећају сопствене младости или се самеравају са другом младом особом из непосредног окружења. Референтне тачке младости у том смислу су млади студент у *Једном дописивању*, Андреова ћерка из првог брака у *Неспоразуму...*, ћерка и син у *Пожару*.

Јулка Хлапец Ђорђевић користи везу између Марије Прохаскове и младог студента како би елаборирала идеје о женској старости и о емотивним везама где постоји знатна разлика у годинама и то у случају када је жена та која је старија. Писмо у коме Марија Отону представља ову љубавну везу, ауторка користи како би потцртала разлике у разумевању женске и мушке старости, односно како би показала да се старија жена другачије перципира од старијег мушкарца, закључујући да друштво посве другачије гледа на љубав старијег мушкарца и млађе жене, него на однос у коме је разлика у годинама другачија. Као и на другим местима Јулка Хлапец Ђорђевић и овде оштро критикује двострукост друштвеног морала у односу на мушкарце и у односу на жене, ослањајући се на примере познатих књижевница које су имале младе љубавнике и по томе биле „чувене” попут Мадам де Стал (Germaine de Staël) и Жорж Санд (George Sand) (Хлапец-Ђорђевић 2004: 35–39).

Симон де Бовоар такође као један од кључних тренутака у спознаји јунакињине старост наводи сусрет са привлачним младићем. Њена јунакиња Никол размишља на следећи начин: „За њу је он био мушкарац, млад и привлачан; за њега је она била асексуална попут неке осамдесетогодишње старице. Никад се није опоравила од тог погледа; није се више поклапала са својим телом: то је била страна љуштура, тужна маска.” (Бовоар 2015: 54–55) Међутим, у *Неспоразуму...* много је израженије реферисање на младост друге жене која се налази у непосредном окружењу. Никол се често пореди са Машом, Андеровом ћерком из претходног брака. Ово поређење је на неколико места тако конципирано да се као главно осећање издваја љубомора: љубомора на ћеркину младост, али и љубомора на пажњу коју јој Андре посвећује и на време које проводе заједно, као и на однос који имају. Већ у сцени првог сусрета на аеродрому, Никол један сасвим безазлени гест тумачи у контексту својих година: Маша узима торбу коју Никол носи како би јој помогла. Међутим, овај објективно љубазан и пристојан поступак пропраћен је коментаром: „То је такође било нормално. Али када вам мушкарац носи ствари, он то ради зато што сте женско; жена то ради зато што је млађа од вас, *иа се осећаише сшаро*.” (Исто: 15, истакла Ј. М.) Такође, у неком од наредних сусрета Никол констатује да „тако живо осећа своје године управо због ње [Маше – прим. Ј. М.]. Увиђала је да је слику о себи зауставила на четрдесет година: препознавала је себе у тој енергичној младој жени.” (Исто: 45) Овако сагледана компарација у директној је вези са сећањима која су одлика приповедања о старости. Дакле, Никол се кроз сусрет са Машом сећа себе и сопствене младости, односно Машино присуство подстиче ову врсту сећања и размишљања.

У роману *Пожар* јунакиња такође на различите начине долази у сусрет са младоћшћу. Најинтензивнији је онај који доживљава приликом посете ћерке и унука, као и сина. Њихова млада тела (син), односно младо мајчинство (ћерка) подстичу различита размишљања. Међутим, још два момента у Рахелином животу су значајна када је реч о сагледавању сопствене животне доби. Први је

трудноћа у 45. години, дакле у животном добу које се перципира као *сџаро*, посебно за ту врсту емотивно-психолошко-билошког изазова, какав представља трудноћа и касније одгајање детета. Управо због својих година Рахел одлучује да ову трудноћу прекине. Сећајући се тог „догађаја” она призива сопствену реченицу, једину изговорену као аргументација да је абортус једина опција, а која се тиче старости: „Када му је рекла (Петеру – прим. Ј.М), погледао ју је радосно изненађено, али је она просиктала: ‘Петер! *Имам четрдесет њет година!*’. Тиме је ствар била решена. Термин је заказан, прекид изведен и даље се нису трошиле речи на то.” (Крин 2022: 78, истицање Ј. М.)

Јунаци између зрелости и старости и њихова тела

Старосно доба у коме се налазе јунаци ових прича готово је истоветно. Оно се изражено бројчано разликује – у том смислу најстари су јунаци *Несјоразума...*, док се протагонисти друга два романа налазе у готово идентичним годинама. Међутим, номиналне године овде нису превасходно битне, већ мисли, емоције и понашања које конкретни животни тренутак производи. Дакле, у сва три романа приказују се динамични односи двоје људи, мушкарца и жене, који се налазе у годинама када више нису млади, односно, довољно су стари да је младост прошла, али, недовољно стари да би били старци. Оваква позиција је креирала протагонисте у сва три романа који се налазе управо на оној референтној тачки када долазећа старост постаје опипљива. Описан је преломни тренутак, моменат промене/преображаја/метаморфозе духовног и физичког бића. Управо због тога, иако је реч о љубавним романима у којима се промишља емотивни и сексуални однос између двоје љубавника, једна од средишњих тема ових текстова јесте и старење.

Важан аспект старења је старење тела, које није искључиво биолошка чињеница, што се у овим романима такође експлицира. Већ на самом почетку *Несјоразума...* Никол говори о сопственој дијети. Редукција исхране код Никол се директно повезује са старењем и одласком у пензију. Наиме, она закључује како је након што је отишла у пензију, почела да се гоји и како је један синовљев успутни коментар да се „заокрурила” био довољан да се не осећа више добро у сопственом телу. Међутим, Симон де Бовоар (2015: 23), лоцира и другу референтну тачку када је перцепција сопственог тела и тежине у питању, а то је друштво: „баш те године у Паризу се причало само о одржавању линије и мршављењу: о нискокалоричним оброцима, угљенихидратима, чудотворним лековима” након чега њена јунакиња закључује како се мери сваки дан како би контролисала тежину и како не би вратила изгубљених пет килограма (Исто). На ову забринутост за сопствено тело из перспективе тежине/изгледа Никол ће се враћати кроз читаву нарацију наизглед узгредно. Међутим, испоставља се да је скоро сваки оброк или посета ресторану, повод за коментар о калоријама, дебљању/мршављењу те да је размишљање о тежини једно од опсесивних места. С тим у вези је и свест о помереним границама телесне издржљивости. Никол уочава да се лакше умара: „Али пошто су преко дана много пешачили, Никол је била уморна. То је било фрустрирајуће, некада је са лакоћом преваљивала километре, исто као Андре! Сада су је, после њихових дугих шетњи, ноге сваке вечери издавале. Није дозвољавала да се то види.” (Исто: 42)

За разлику од Јулке Хлапец Ђорђевић чија јунакиња не размишља о сопственој телесној старости, већ је та сфера слабости везана за мушки део овог

пара, за Отона,¹⁴ Рахел у роману *Пожар*, такође, констатује како „већ неко време једе мање како би очувала линију” (Крин 2022: 22). Уз то, она због ишијаса ради јогу по препоруци физиотерапеута: „Чињеница да јој се тело из године у годину све више понаша као ћудљива дива квари јој мисли о будућности.” (Исто: 143) Такође, изражена брига о зубима постаје њена опсесивна тема и свако вече и јутро подсећа је на неумитне процесе старења.¹⁵ За разлику од остала два романа, овде је идеја о старости и о болести и смртности које су у вези са старошћу, проширена и на околне ликове. Па тако поред Рахелине и Петерове старости, веома важан слој романа чини Викторова¹⁶ судбина: мождани удар, слабост, болница и на крају његова (не)вољна смрт. Томе треба додати и Рахелину сестру, која говори о свом мужу коме слаби вид. Рахела такође спорадично евоцира сећање на умрлу мајку и бабу, али је повремено опседају размишља о коначности, односно о смрти,¹⁷ што посебно долази до изражаја током епидемије Корона вируса.¹⁸ Све ове бочне линије уливају се у централну, а то је Рахелино суочавање са сопственом старошћу и са старошћу њеног брака.

Такође, у вези са телесном старошћу јесу и размишљања јунака о сексуалности и сексу. Како на ову тему гледа Никол у *Неспоразуму*... сазнајемо посредно из мушке визуре. Наиме, анализирајући њихов однос у једном од својих токова свести, Андре наводи како му је Никол „једног дана саопштила да се осећа *пре-старо* за игре у кревету” (Бовоар 2015: 25, истицање Ј. М.) и дала му слободу по том питању. Међутим, каже даље Андре: „упркос гимнастици и строгој контроли, није му се више попадало његово тело, то није било тело које би поклатио некој жени. Није патио због тога што не воде љубав (осим када је размишљао о томе, пошто је у тој равнодушности видео знак да је стар).” (Исто: 25–26) Такође, нешто касније Андре опет размишља о односу сексуалности и старости и каже: „Није више желео да буде привлачан, већ да људи када га погледају, могу бар да претпоставе да је некада био привлачан. Да не постане потпуно асексуално биће. Само што је почео да се навикава на статус одрасле особе, већ је муњевито прешао у статус старца. Не!” (Исто 52–53) У подтексту Рахелих размишљања током читавог романа јесу и размишљања о сексу, односно о његовом одсуству, док се *Једно дописивање* може тумачити и као роман о новој сексуалној етици у циљу слободе, еманципације коју је у есејима промовисала Јулка Хлапец Ђорђевић (в. Свирчев 2021. и Милинковић, Свирчев 2023).

14 О фрагилности као темељној поставци у концепцији Отоновог лика писала сам у неколико наврата, те се овде нећу даље на томе задржавати. О љубавној причи и Отоновој улози у њој в. Милинковић 2014а, о трансгресији мушког односно женског у овом роману в. Милинковић 2014б.

15 Занимљива компарација је у томе да у *Неспоразуму*... зуби, такође, постају тема. О њима размишља Андре грозећи се при помисли да ће морати да повади сопствене зубе и да користи вештачке вилице.

16 Виктор је (одсутни) власник куће у којој проводе одмор Рахела и Петер. Како радња романа одмиче, тако се и значај овог лика појачава.

17 Интригантна паралела је и у томе што иницијални мотив за преписку у *Једном дописивању* јесте управо смрт књижевнице (Зофке Кведер), што значи да је преписка барем формално мотивисана смрћу жене и смрћу књижевнице. Смрт је такође у овом роману једно од могућих наративних исходишта (в. Милинковић 2014а).

18 Рахела пореди свој и Петеров однос према смрти: „Завидела му је на односу према смрти. Иако није веровао ни у шта утешно – ни у загробни живот, ни у спасење, ни у поновно рођење – као да га није било страх. Није познавао сумње које би спадале Рахел при размишљању о крају. Није познавао страх при представи да је овај кратак, малени живот све што постоји. Да након њега нема повратка, нема свести, само велико ништавило.” (Крин 2022: 113)

Романи о браку: како брак стари

Пошто су сва три текста љубавни романи, и то романи о браку, у њима се преиспитује брак и специфичан тренутак у коме се сваки од ових односа налази. Сви претходно наведени елементи могу се окарактерисати као део структуре брачног односа, међутим о браку се и експлицитно проговара. Како је реч о везама које трају више деценија, питање брака се испоставља као врло сложено и прилично круцијално. Никол и Андре у *Несјоразуму...* размишљајући о себи и о оном другом, али и о њиховој међусобној дијалектици. Тако Никол на једном месту, оптерећена мислима о старењу и о телесним променама, схвата да је управо то што су изашли из свакодневне рутине и што се налазе у другом окружењу, добра прилика да се њихов брак сагледа и самери: „У Паризу нас повезује мрежа навика, толико густа да не оставља места ни за каква питања. Али шта је између нас остало истинско и живо, испод те љуштуре.” (Бовоар 2015: 69) Или на другом месту: „Веза која траје зато што је почела: да ли их чека таква будућност? Пријатељство, наклоност, али не и прави разлог да живе заједно: хоће ли бити тако.” (Исто: 93) Андре размишља на следећи начин: „Од старости је очекивао само једну награду [...] имаће Никол само за себе. Али ако га она не воли, ако јој он није довољан, ако је стално озлојеђена, нема ништа од тог сна о самоћи удвоје. Имаће ону тужну старост људи који остају заједно само зато што, кад уђу у извесне године, не могу више да оставе једно друго.” (Исто: 80) Управо на плану брака и лежи *несјоразум у Несјоразуму у Москви*. Затворени свако у својим мислима они не (про)пуштају оног другог да допре до њих, они не разговарају суштински све време боравка у Москви, већ само размењују информације. Пратећи наизменично њихове неизговорене мисли читалац схвата да се обоје налазе на истим позицијама, да деле истоветне страхове, да имају идентичне жеље и да се поједнако сећају прошлих времена, те да са истим зебњама гледају у будућност. Како се повратак у Париз, односно што је још важније, одлазак из Москве, приближио, њих двоје почињу да разговарају, да се заједно смеју и да отопљавају однос. У том отопљавању Никол закључује: „Има нешто што ти нисам рекла, а важно је [...] Откако сам стигла у Москву нагло сам *осјарила*. Схватила сам да ми је *осјало* *и*ако мало времена да живим: зато и најмање секирације постаје неподношљиве. Ти не осећаш своје године, али ја своје осећам.” (Бовоар 2015: 101, истицање Ј. М.) Ова констација ће испровоцирати даљи разговор у коме ће и Андре говорити о својим осећањима и страховима везаним за њихов брак, за старење и старост, да би се овај дијалог, а и читав роман завршио реченицом: „Зашто си се осетила старом?” (Исто: 102), и тиме заокружио мисаони пут главних јунака и вратио се на свој почетак, али са новом визијом.

Брак Рахеле и Петера у *Пожару* налази се у кризи. Они у великој мери живе одвојене животе под једним кровом: спавају у одвојеним собама, бабе се различитим активностима, размишљај о различитим стварима. Схватајући да се налази у климаксу и да се однос између ње и Питера мења, Рахел размишља о улози секса у једном браку, али и о карактеристици дугих бракова/веза.¹⁹ Њена размишљања су на трагу оних које је Симон де Бовоар доделила својим јунацима, па тако упоређујући сопствено искуство са искуством њених клијената на психоаналитичким сеансама закључује да је могуће да од љубави настане блиско пријатељство и да је у том случају повратка на претходни однос ретко могућ (Крин 2022: 26) и због тога изражава стрепњу: „Бојим се да се развијамо у

¹⁹ Паралелно са браком Рахел и Петера представљен је и брак њихове ћерке, који је такође у кризи.

потпуно различитим смеровим.” (Исто 115) Такође, брачне околности Рахел подстичу да размишља о сексу, најпре јер она и Петер готово да више немају односе, али и због тога што сумирајући њихов сексуални живот схвата да је ускраћена. Због тога мушкарци са којима је преварила у неколико наврата Петера, доносе сећање (и) на младост, али кроз призму сексуалног узбуђења, које евоцира витализам.

За разлику од ових размишљања о браку, *Једно дописивање* нуди другачији поглед. У овом роману је и најсложенија ситуација када је о браку реч: сагледавају се два конкретна брака, Маријин и Отонов, и један недогођени између њих двоје. И док су стварни бракови главних јунака романа остарели и пропадљиви, међусобни брак или барем веза, јесте недосегнута и тиме идеализована тачка њиховог односа. Читав роман *Једно дописивање* може се тумачити из перспективе критике брака као институције. У духу феминистичких идеја које је заступала и страшно се за њих залагала, Јулка Хлапец Ђорђевић критикује брак из угла његове баналности, прозаичности и замора који доноси свакодневица и рутина, а овакво гледиште се самерава са потребом за интелектуалним садржајима, која је у уобичајеном браку угушена. Њена анализа брака се своди на централну идеју да је уобичајени концепт брака за иоле широкогруднију и танкоћутнију особу немогућ. За разлику од Маријиног побуњеничког односа према браку, Отон привилегује „тупу резигнацију брака”²⁰ у којој је нашао уточиште, чиме се придружује јунацима из друга два романа. Оба погледа на брак резултат су старења, односно преживљеног искуства: Марија жели да брак превазиђе како би повратила дух младости, док Отон жели да у браку остане како не би обновио старе ране.

*

Компаративна анализа одабраних романа показала је како се на удаљеним временским тачкама и на различитим језицима на сродан начин промишља старост у контексту мушко-женских односа, било да је реч о сећањима и реконструкцији прошлости, о компарацији са младошћу у непосредном окружењу, било да се експлицитно о старости проговара. Гиноцентричност текстова ауторкама је омогућила сагледавање феномена телесне и психолошке старости из женске визуре, чему су допринели и примењени формално-технички поступци, а посебно фокализација и дијалоска природа текстова. Акцентовање динамичних односа протагониста који се налазе у вишедеценијским везама, омогућило је разматрање сложеног питања витализма, односно старости брака, што је додатно осветљено израженом и експлицитаном темпоралношћу текстова, која указује на проток времена, репетитивност, цикличност, али и на коначност.

ИЗВОРИ

Бовоар 2015: Simon de Bovoar, *Nesporazum u Moskvi*, Beograd: Laguna.

Крин 2022: Danijela Krin, *Pozar*, Beograd: BOOKA.

Хлапец-Ђорђевић 2004: Julka Hlapец-Ђорђевић, *Jedno dopisivanje*, Beograd: Prosveta.

20 Огон пише: „Превиде сам патио да бих желео повратак старих часова, ма како *досадно* и *бљуштаво* ми пролазио животић.” (Хлапец-Ђорђевић 2004: 17, истицање Ј. М.)

СЕКУНДАРНА ЛИТЕРАТУРА

- Бовоар 1986: Simon de Bovoar, *Staroost 1–2*, Beograd: BIGZ.
- Бовоар 1982: Simon de Bovoar, *Od zrelosti do starosti*, u: *Drugi pol 2*, Beograd: BIGZ.
- Вудвард 2018: Kathleen Woodward, Rereading Simone De Beauvoir's The Coming of Age, *Age, Culture, Humanities: An Interdisciplinary Journal*, Vol. 3, Jan: 191–206.
- Кох 2012: Магдалена Кох, *...кад сазремо као култура...*, Београд: Службени гласник.
- Лекрам-Табон 2015: Elijan Lekarm-Tabon, *Predgovor*, u: *Nesporazum u Moskvi*, 7–11, Beograd: Laguna.
- Милинковић 2014а: Јелена Милинковић, Тематизација љубавне приче у роману *Једно дописивање* Јулке Хлапец Ђорђевић, *Зборник Мајнице српске за књижевности и језик*, 62 (1): 167–184.
- Милинковић 2014б: Јелена Милинковић, Дописивање једног дописивања: три фрагмента у роману *Једно дописивање* Јулке Хлапец Ђорђевић, *Свеске*, 25 (111): 135–142.
- Милинковић, Свирчев 2023: Jelena Milinković, Žarka Svirčev, Julka Chlapец Đorđević's *New Woman*, *Radovi-Zavod za hrvatsku povijest*, 55 (3): 179–198.
- Русе 1995: Жан Русе, *Нарцис романојисаи: огледи о првом лицу у роману*, Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Свирчев 2021: Žarka Svirčev, *Politike seksualnosti Ženskog pokreta, Ženski pokret (1920–1938): zbornik radova*, ur. Jelena Milinković, Žarka Svirčev, Beograd: Institut za književnost i umetnost, 147–166.

TWO WORLDS, TWO VOICES, ONE LIFE (MISUNDERSTANDING IN MOSCOW, ONE CORRESPONDENCE, FIRE)

Summary

The study analyzes three novels: *Misunderstanding in Moscow* (written in 1966/67, first published in 1992), *One Correspondence* (1932) and *Fire* (2021). These rather remote texts have several connecting points that allow them to be interpreted from a unique perspective. The thematic link is the (endless and untold) story of male-female relationships and the (absence) of love that is thematized in all three novels. The formal connection is the fact that a man and a woman are at the center of the narration and that the narrative is doubly focalized through a male and a female perspective. However, the most significant connection is the fact that through stories about the individual old age of the main characters, the age of marriage is discussed as well. Because of that, marriage stands out as the main character of all three selected texts that try to answer the same question: Does marriage necessarily age?

Keywords: Julka Hlapец Đorđević, Simone de Beauvoir, Daniela Krien, *One Correspondence* [Једно дописивање], *Misunderstanding in Moscow* [Неспоразум у Москви], *Fire* [Пожар], love novel, old age and gender, age of marriage

Jelena Milinković